

Papp Sándor

HOMONNAI DRUGETH BÁLINT FELLÉPÉSE BOCSKAI ÖRÖKÖSEKÉNT*

A 19. század nagy forráskiadásai idején Szilágyi Sándor kétszer is úgy értelmezte a Bocskai István halála után kialakult helyzetet, hogy a magyar és erdélyi fejedelem nem csak a végrendeletében jelölte ki utódjának a magyarországi felkelő hadak parancsnokát, hanem még életében megszerezte számára a török szultán támogatását is. „Bocskai még az országgyűlés előtt¹ megbetegedett, de betegsége oly súlyossá lett, hogy szükségesnek látta utódról gondoskodni. Ő Homonnai Bálintot jelölte ki, s számára a portáról athnámét is szerzett. Azonban a gyűlés folyama alatt betegsége súlyosbodván, dec. 17-én megírta végrendeletét.”²

Később az erdélyi országgyűlési emlékek kiadásakor a következőképpen foglalta össze, amit Homonnai örökösödési joga török elismeréséről tudott: „Kit Bocskai utódjául jelölt ki, s kinek érdekében a testamentumos urak mindent elkövettek: az Homonnai Bálint volt. Biztosították a hajdúkat (mármint a testamentumos urak, Bocskai végrendeletének végrehajtói – P. S.) hogy állapotjokban meg fognak tartatni, utasították a portai orátorokat, hogy érdekében mindent elkövessenek, követséget neveztek ki a nagyvezírhez, ki Belgrádban tartózkodott, s itt annyival kevésbé tartottak akadálytól, mert Bocskai még életében kieszközlé számára az athnámét.”³

A fenti idézetekben kétszer is említett török eredetű szó, az „athnámé”, vagy korabeli török kiejtést használva *ahdnáme* jelentése szerződéslevél. A magyar történeti források szerint ez volt az erdélyi vajdák szultáni megerősítő levele, amikor a választásuk után a Porta elfogadta őket az erdélyi trónon. A kérdés ennél sokkal bonyolultabb. A fenti idézetek alapján Szilágyi Sándor úgy vélte, hogy Bocskai István még halála előtt diplomáciai lépéseket tett, hogy megszerezze a törökök támogatását Homonnai érdekében. Mivel eddigi kutatásaim elsősorban a török-vazallus magyar/erdélyi politika diplomáciai lépéseit vizsgálták, méltán állíthatom, hogy egy ilyen jellegű fellépés csak sok pénzen és hosz-

* A tanulmány elkészültét a Habsburg Történeti Intézet és az Alexander von Humboldt-Stiftung ösztöndíja támogatta.

¹ Bocskai 1606. december 13.-ára, Luca napra Kassára országgyűlést hirdetett a bécsi és a zsitvatoroki békék megvitására. Erről alább részletesen szólok.

² Bocskai 1606. december 13.-ára, Luca napra Kassára országgyűlést hirdetett a bécsi és a zsitvatoroki békék megvitására. Erről alább részletesebben szólok. Szilágyi Sándor(1868): *A Rákócziak kora Erdélyben*. I. Pest. 47.

³ Szilágyi Sándor (1875-1898, szerk.) *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. V. Budapest. 1879. 319.

szasabb tárgyalásokon keresztül mehetett végbe. Hogy az ahdnáme december közepén Kassán legyen, azt kellene feltételezni, hogy legalább másfél-két hónappal előbb, vagy még hamarabb meg kellett volna kezdeni a tárgyalásokat Isztambulban. Példaképpen tekintsük át az 1605-ös szultáni szerződéslevél kiállításának kronológiáját: a magyar követség már március legelején elindult Isztambulba, az okmányt április végén állították ki, a követség július elsejére ért haza. A szultáni szerződéslevél átadása azonban – itt természetesen kivételes helyzettel is számolhatunk –, csak október végén ment végbe.⁴ A Szilágyi által megfogalmazott fenti tétel legnagyobb gyengesége azonban az, hogy a Homonnai Bálint hatalomra jutását érintő szultáni szerződéslevél mindaddig nem került elő.

*

Homonnai Bálint trónörökössé válása több szempontból figyelmet érdemel. Éppen Homonnai egyik naplóbejegyzéséből ismert, legalább is így értelmezik történészeink, hogy Bocskai István még 1605. november 11-én, tehát Lala Mehmed nagyvezír és a magyar fejedelem Rákos mezején megtartott találkozója napján Báthory Gábort tekintette az utódának. Homonnai naplóbejegyzése alapján Bocskai így nyilatkozott: *„ha nekem, úgymond szerencsétlenségem esik az utamban (mert szintén Budához, a Duna-partra kellett öfelségének menni), tehát a magyarországi urak között Báthory Gábort mindeneknél feljebb becsüljed, és övele egyet értsetek.”*⁵ Ez alapján szerintem sem vitatható, hogy a fejedelem elsősorban Báthory Gáborra gondolt, ha vele valami történne. A fenti kijelentés annyira lekötötte az olvasókat, hogy ez feledtette a körülményeket, vagyis azt, hogy a kijelentés 1605 kora őszén hangzott el, amikor még képlékeny volt a Béccsel való kibékülés lehetősége, s a magyar rendek egyre szorosabbra kötötték a Portához magukat. Ez a megoldási javaslat csak akkor merült volna fel, ha a magyar és erdélyi fejedelemmel valami baj történt volna a török táborban, – Bocskai szavaival élve – *„rólam példát vevén, ami rajtam történik, soha többé a török nemzetségnek, kérlek ne higgyetek.”* A rákosmezei találkozó azonban a lehető legbékésebb formában ment végbe.

Azt az ellentmondást, amely a korábbi és a későbbi trónörökös személye között feszült, többféleképpen próbálták a szakemberek feloldani. Nagy László közvetett adatokból arra a következtetésre jutott, hogy két párt állt szemben egymással Bocskai udvarában. A Báthory-párt, amelynek tagja többek között Káthay Mihály, a fejedelem 1606 szeptemberében letartóztatott kancellárja volt.

⁴ Papp Sándor: *Török-magyar tárgyalások és szerződéskötés 1605-ben*. In: Violetu Barbu, Tüdös S. Kinga (2001, szerk.) *Historia Manet, Volum Omagial Demény Lajos Emlékkönyv*. Kriterion, București, 119–135.

⁵ Csonka Ferenc-Szakály Ferenc (1988, szerk.): *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*. Európa Kiadó Budapest, 136.

Őket nevezték „túlzóknak”, akik nem akarták a Habsburg hatalommal a *minden-áron* való kiegyezést. A másik párt Illésházy István köré szerveződött, akik azonban a mielőbbi békekötést és a hajdúk azonnali leszállítását, s ha nincs rá elegendő pénz és birtok, akkor a fegyveres erővel való felszámolásukat kívánták. Az elmélet szerint Báthory Gábor mellőzése és Káthay Mihály árulónak minősítése, a Habsburgokkal való együttműködésének vádjá tulajdonképpen politikai machináció eredménye, egyfajta korai koncepciós per volt.⁶ Ha ez így áll, akkor jogosan írja Nagy László Báthory kegyvesztettségét, Homonnai előretörését és trónörökössé válását az Illésházy-párt számlájára. Mindenesetre szükség lenne néhány konkrét adatra is a különben logikus elmélet alátámasztására.

Egy másik megoldási javaslatot is érintenünk kell, amely egyféleképpen ki akarta egyenlíteni a két trónörökös léte közötti feszültséget: Péter Katalin a három kötetes Erdély történetében úgy vélte, hogy nincs feszültség a két trónjelölt szerepeltetése között, hiszen Bocskai valószínű az egyiket – Báthoryt – Magyarország, míg a másikat – Homonnait – Erdély élére tervezte állítani. Bár a munka jellegéből adódott, hogy minden apró részletet egy nagy összefoglaló nem adhatott lábjegyzettel, ámde vélhető, hogy a koncepció egyrészt Bocatius János 1606 augusztus végén a császári fogságban tett vallomása jegyzőkönyvéből és Murád nagyvezír 1607 elején Rákóczi Zsigmondnak írt fontos levelének elemeiből állt össze. Bocatius Kassa városának bírájaként részt vett az 1605. november 24-én kezdődő korponai országgyűlésen, ahol arról döntöttek, hogy közvetlen követséget küldenek a Német-római Birodalom fejedelmeihez, cáfolva a bécsi és a prágai udvar Bocskai-ellenes propagandáját. Erre a célra jelölték ki Bocatiust, aki a következő év elején el is hagyta Magyarországot, de február 26-án már fogságba is került.⁷ A kihallgatás közben a következő – némiképpen homályos – nyilatkozatot tette: „*Bocskai gyakran leissza magát, combjaiban régi baja van, egyik medikusától, egy sziléziaitól hallottam, hogy könnyen lehetne rajta segíteni. Ha most meghalna, sok remény lenne arra, hogy fogadott fia, Homonnai Bálint (aki Bocskai táborában előző évben, miként Báthory Gábor, Báthory István is, az örökös volt, egymaga akart az országgyűlésen részt venni) könnyen engedelmességre bírható.*”⁸ Bár ebben a kis idézetben több elem is említésre méltó, most csak arra hívom fel a figyelmet, hogy Homonnai esetleges örökösségéről már 1605-ben is beszéltek. Mivel tudott, hogy Bocskai István még súlyosbodó betegsége ellenére is a családalapítást tervezte, fel kell tenni a kérdést: Vajon állítható-e egyértelműen, hogy a fejedelem örökösödési ügye már 1605 végére megmászhatatlannak tűnően lezárult?

⁶ Nagy László (1976): *Káthay Mihály a magyar történelemben. Egy régvolt politikai gyilkosság. Valóság*, 93–108.

⁷ Bocatius János: *Öt év börtönben*. Csonka Ferenc-Mollay Károly (1985, szerk.) Európa Kiadó Budapest, 212.

⁸ Bocatius János: *im.*: 169.

A másik fontos kérdés az hogy, minek az örökléséről is van szó? Az még elképzelhető, hogy a királyi megbízottakkal elkezdett béketárgyalások előtt, – amikor török támogatással újra létrejött a „Szapolyai-féle” magyar állam, vagyis Erdély és a töröktől és Habsburg csapatoktól meg nem szállt Magyarország egy fő alatt egyesült, a közös fejedelem pedig szövetségkötés céljából követeket küldött Isztambulba, ahonnan királyi koronát kért –, szó lehetett a magyarországi és az erdélyi uralom együttes örökléséről. Bár nem tűnik valószínűnek, hogy tervben állhatott a frissen egyesült két államegység ismételt két részre osztott, két személy által történő öröklése, mégis elméletileg elképzelhető. Később azonban, amikor megkezdődtek a béketárgyalások, világos volt, hogy csak a területileg ideiglenesen megnövelt Erdély maradhat Bocskai kezén.

Az előtárgyalásokról Bécsből visszatérő királypárti Thurzó György már 1605 augusztusában arról tájékoztatta a felkelő fejedelmet, hogy Erdély helyzete olyan lesz, ahogy az udvar Báthory Zsigmonddal megállapodott: Erdélyt, „*mint Bathory Sigmondnak atya volt ő felsége, fölségednek kezébe adják*”.⁹ Az örökösödést érintő kérdésben tehát egyértelműnek látszik, hogy Bocskai 1605 őszétől lemondott Magyarország nyugati és északi területeinek megtartásáról, nem is tervezhette ezen részek átörökítését sem Báthorynak, sem Homonnainak.

Természetesen nem véletlen, hogy a fejedelem halála után, a Habsburg hatalom és a magyar rendek által kötött bécsi béke, illetve a felkelő rendek közvetítésével a Zsitva-folyó dunai torkolatában létrejött oszmán-Habsburg béke megkötése után is beszéltek Magyarországról és Erdélyről, mindkettőről, mint Bocskai fejedelem jogos örökségéről. Mint alább látni fogjuk, az a próbálkozás, hogy a békekötések ellenére fenntartsák a korábban meglévő hatalmi helyzetet, – hogy ne csak Erdély maradjon meg a felkelők kezén, hanem a Kassa központú török vazallus Magyar Királyság is¹⁰ –, nem Bocskai Istvántól indult ki.

A fenti problémakör tisztázásának legfontosabb eleme az, hogy hitelesnek fogadható-e el Bocskai István végrendelete, amelyben az erdélyi fejedelemségre Homonnai Bálintot javasolta a haldokló fejedelem. Nagy László azt sejteti, hogy esetleg nem is törvényes keretek között került be Homonnai neve a végrendeletbe: „*Homály fedi, hogy mikor szemelte ki őt erdélyi utódjának Bocskai, vagy hogy kiszemelte-e valójában is, s nem csupán a testamentumos urak mesterkedése folytán került a végrendeletbe a neve.*”¹¹

⁹ MOL MKA E 196 Archivum Familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 90. Nr. 90. fol. 46.

¹⁰ A Bocskai halála utáni öröklés kérdésére a legfontosabb dokumentumok egyike Kujudzsu Murád pasa, a Belgrádban állomásozó nagyvezír levele. Ebben azonban már arról a tényről szól, hogy Rákóczi Zsigmond Erdélyben magához ragadta a hatalmat, s nem engedte meg Homonnainak, hogy átvegye a jogos örökségét. Szilády Aron-Szilágyi Sándor (1868, szerk.) *Török magyarkori államokmánytár* I. Pest, 68–71. (a továbbiakban: TMAOT.) Erről a dokumentumról alább bővebben lesz szó.

¹¹ Nagy László (1988): *Tündérkert fejedelme, Báthory Gábor*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 76.

Természetesen ennek az eldöntésére az egyetlen biztos megoldást az kínálná, ha ismernénk egy olyan végrendeleti példányt, amelyből egyenesen kiolvasható lenne a hamisítás. Ilyen azonban nem került elő. A vizsgálat további módszere lehet, hogy a kérdésesnek tűnő dokumentum hitelességét más, hasonló időben keletkezett okmányok összevetésével végezzük el, amelyekkel szemben nem fogalmazódott meg kétség. A jelen esetben sikerült egy kontroll-dokumentumot találnunk, amely a végrendelet kiállítására előtt (1606. december 17.) három nappal megnyitott kassai országgyűlés fejedelmi előterjesztésének (*propositiones*) a szövege. Ezt a még a halála előtti utolsó aktív időszakában tevékenykedő Bocskai fogalmazta, fogalmaztatta meg, s az új kancellár, Joó János olvasta fel. Kétségtelen tehát, hogy ha nem is teljes mértékben az ő alkotása, azonban bizonyosan a bécsi és a zsitvatoroki béke megkötése utáni, s ugyanakkor a halála előtti utolsó politikai álláspontját tükrözi.¹²

A kassai országgyűlést azért kívánta összehívni a fejedelem *Szent Luca asszony napjára*, mert a bécsi béke megkötése után a két császár békéjébe is „*interponálta*” magát, s a követek mindkét tárgyalásról megérkeztek. Erre a gyűlésre meghívta a hajdúkapitányokat is, hogy megismerjék a békék feltételeit. A kapitányok a maguk helyére egy hadnagyot jelöltek ki, aki a sereget fegyverben tartotta, amíg a kapitány részt vett a gyűlésen. Az utasítás értelmében a kapitánynak magával kellett hozni legalább két hadnagyot és a fő legényét is, s időben kellett megérkezniük, hogy azonnal kezdhessék a tárgyalást, hogy rögtön vissza is mehessenek a csapataikhoz.¹³

A fejedelmi előterjesztés tíz pontból áll.¹⁴ A bevezetésben összefoglalta Bocskai azokat az okokat, amelyek arra készítették, hogy a hosszú (szerinte tizennégy éve folyó) háború végén mind a Habsburg, mind a török császárral békét teremtsenek: „*Miérthogy soha hosszú és kömény hadakozás nem lehet, kinek végre békességre nem kellessék menni, sőt gyakorta az hadak azért indíttatnak és viseltetnek, hogy magoknak az emberek avval az elviselhetetlen ínség alól szabadulást szerezhén állandó békességre juthassanak. Nem különben mi is az*

¹² Az okmányok eddig négy kiadása és több kéziratot példány ismert: Chorebo, Victor de (Sinay Miklós) (1790): *Sylloge actorum publicorum, que ... patificationis Viennensis a. 1606. ... in itae historiam ... illustrant*. h. n. 42–48.; Katona Stephanus (1794): *Historia Critica Regum Hungariae*. XXVIII. Buda, 632–641.; Szepsi Laczkó Máté: *Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521–1624*. Mikó, Imre, gróf (1858, szerk.) Erdélyi Történelmi Adatok. III. Kolozsvártt, 1–246.; Károlyi Árpád, Dr. (1917, kiad.): *Monumenta Comitatus Regni Hungariae. Magyar Országgyűlési Emlékek*. XII. Budapest, 733–738.; A tanulmányomhoz a Sinay változat kivételével minden példányt használtam, de alapvezően a Thurzó levéltárban őrzött korabeli, lapszéli jegyzetekkel is ellátott kéziratra támaszkodtam. MOL MKA E 196 Archivum Familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 90. Nr. 90. fol. 62–64. Ezt a példányt használta a kiadásában Károlyi Árpád is.

¹³ MOL MKA E 196 Archivum Familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 90. fol. 57r.

¹⁴ *Propositiones a' Serenissimo Principe et Domino, domino Stephano Dei gratia Hungariae Transylvaniaeque Principe ac siculorum Comite pro bono publico in Comuentu ad 13 Decembri Anno 1606 Cassoviae indicto statibus et ordinibus Regni discutiendae extradatae etc.*

*elmúlt esztendőkbén, előszer úgy vagyon csak magunk életünk ótalmáért, annak utána közönségesen hitünknek és régi törvényünknek meg rontatott szabadságáért helyére állatásáért egész országul (= országosan) egyenlő értelemből az Római Császár ő Fölsége és magyarországi koronás király ellen nyilván való köntelenségből fegyvert kellett volt fognunk, kibén az hatalmas Isten látván méltó és igaz igyünket az ő tisztessége mellett, csudálatos képpen sok jó szerencsével meg áldván bennünket, csak hamar viszontag mind az két félnek szívét arra vette és indította, hogy mind ő fölségek egy felől, mind mi más felől, az ellenséges fegyvert le tévén, meg sértett hitünknek és törvényünknek régi állandó szabadsága, az előbbi egyességre és békességre szállanánk az közöttünk el végezett conditiók szerint. Mellyeket tavalyi kassai gyűlésünk után az nemes országnak tőlünk való kívánsága szerint *ultra citroque* (= idestova) miképpen traktáltunk légyen és micsoda kárral légyenek, gyűtettünk öszve ő kegyelmeteket, hogy azokat voltaképpen értvén, lássák mind hittük és hazánk szabadságának restitutióját és azt is, minthogy 14 esztendőtől fogva az két császár között való hadakozással látunk csak az mi hazánk pusztulását és romlását, kívántuk volt, hogy az mi békességünkkel együtt, az török császárral való békülés is egyszer s mind menvén véghez, merthogy az mi hazánk bőriben járt és azt is Istennek kegyelmességéből véghez vittük. Értse az nemes ország, mint légyen az két császár között való békesség véghez és az melyek még hátra maradtanak ez állapotnak helyére hozásában arrul is egyenlő értelemből minden jót végezvén.”¹⁵*

Az alábbiakban azokat az elemeket tekintjük át a fejedelmi felterjesztésből, amelyek gondolati rokonságban állnak a pár nap múlva papírra vetett végrendelettel. A kiemelés alapjául azok a részletek szolgálnak, amelyek a bécsi és a zsitvatoroki béke utáni területi és politikai rendezést érintik, hiszen a vizsgált kérdésünkre, vagyis Homonnainak az erdélyi fejedelemségre való jelölésére, illetve arra, hogy a fejedelem miként gondolkozott a rendezés után a magyarországi uralomról, ezek az adatok adnak választ.

Az első pont arról szól, hogy milyen folyamat során jött létre a bécsi megállapodás. A fejedelem felsorolja azokat a pontokat, amelyekkel nincs megelégedve, ugyanakkor kiemeli, hogy a saját személyét érintő döntéseket sem tekinti véglegesnek.

A második pontban „*kívántuk ez előtt is, most pedig nyilvánban kívántasék, hogy nem csak pozsonyi gyűlésben Anni 1604 az religio' szabadsága ellen végezés artikulu delealtassék (= kitöröltessék),*” hanem minden olyan korábbi királyi rendelkezés is, amely sérti a vallásszabadságot.

¹⁵ Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 12. lábjegyzetet. Nem meglepő, hogy az ellentáborhoz tartozó Thurzó levéltárból előkerült változaton a 17. század kevésbé sem szépítő magyar nyelven írt, a szerzőt, tehát Bocskait elmarasztaló tömör vélemény olvasható: „*Kurva az anyja, aki írta.*”

A harmadik pont a hajdúság háború utáni viszonyaival kezdődik: *”Noha nyilván látjuk azt, hogy az fizetetlen hadak miatt az kövés idő alatt az nemes ország felette sok károkat vallott, ...”* mégis azt kéri a rendektől, hogy tekintsenek el az anyagi veszteségeiktől, mert *„hitünknek lölki esmeretünknek azonképpen régi törvényünknek szabadsága minden aranynál és drága marháimnál feljebb böcsültetik, sőt azért az maga életét is ember le szokta tenni.”* Kéri a rendeket, hogy ne felejtsek el a szolgálataikat, amelyeket a hazának tettek, és *„ezekután is hálaadóképpen meg emlékezni és minden eddig való kárt bosszút elejtven sem titkon sem nyilván, sem törvénnyel sem törvény nélkül azért senki bosszúállásra ne igyekezjék, és semmi bíró is a féle dologban törvényt ne láthasson, sőt legyen gondja arra az nemes országnak, hogy az korponai gyűlésben lött végez is semmit az mi túlünk adatott kegyelmességünkől az nemességben meg tartassanak és valakik Tiszán inned az mi birodalmunk kívül maradnak is, mind fizetésére, tisztekre és vitézlő renden akár mi böcsületes állapotra elő menetelek lehessen, az kik mi alattunk lesznek, azokra minékünk hálaadó tekintetünk lövén mostan csendesen való leszállításokról is az nemes ország gondolkodjék, illendő képen deliberáljon (= végezzen) bizonyost.”*¹⁶ A fenti idézett pontban, a hajdúk letelepítése kapcsán már megemlíti a fejedelem, hogy lesznek, akik az ő uralma alól kikerülnek, akik a Tiszától nyugatra maradnak, s az ország rendjeinek rájuk is kell gondolni.

A negyedik pont egyenesen a rendezés utáni magyarországi területek átadásáról szól. Még Bocskai kezében voltak azok a várak, amelyek a bécsi rendezés szerint visszaszálltak a király fennhatósága alá. Tovább viszont már nem lehet halasztani a dolgot: *„Az hadakozást pedig minthogy egyenlő értelemről kontinuuáltuk (= folytattuk) az nemes országgal, ígiretünk is tartja, hogy semmit ország híre nélkül ne cselekedjünk, noha az békességnek véghez vitele után szorgalmaztattunk az városoknak, kik még birodalmunkban vadnak, resignációjára (= átadására) és immár komiszáriusokat (= megbízottakat) is denomináltuk (= kijelöltünk) Matthias hercegnek ő felségének, kik kezébe ország számára az várakat bocsátanunk, de még egyet is azokban nem resignáltunk (= nem adtuk át). Akarunk azért az nemes országnak meg jelenteni, hogy bécsi végezis szerint immár ennek utána az vég házakot és az birodalmot rendel túl a Dunán, mind innen resignálnunk kelletik.”*¹⁷

Az ötödik pont a Bocskai magyarországi fejedelemsége idején adott adományok helybenhagyását érinti.

A hatodik pont viszont a mostani témánk szerint talán a legérdekesebb, hiszen részletesen ismerteti az elképzelését Erdély és Magyarország későbbi viszonyát illetően: *„Nyilván vagyton, hogy nem utolsó tanáccsal az republikának meg maradásának az szomszéd országokkal való erős konfederációt bár idegen*

¹⁶ Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 12. lábjegyzetet.

¹⁷ Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 12. lábjegyzetet.

nemzetségül legyen is, méltó inkább minthogy az sok hadakozás miatt és az körülülünk való hatalmas nemzetségből álló szomszédoknak huzavonása miatt ennyire el fogyatkozott legyen az mi szegény magyar nemzetségeink ő magában, semmi nagyobb erőssége nem lehet, az egy más között való egyességnél és szeretetnél. Azért noha az Tiszán túl való darab föld Erdéllyel együtt más fejedelemség alá láttatik szakadni, de az minemő hittel való ketelesség (= kénytelenség) Erdély és Magyarország között mostan köttetett, felette hasznos és szükséges, hogy az örökben felmaradjon, úgy hogy egyik birodalom alattvalója az másik fejedelemnek személyéhez köteles ne legyen, de az országok egymás között és abban való reszpublikák egymás javára és oltalmára kötelesek legyenek, és ellenségek ellen tartozzanak egymást megoltalmazni. Kiről nem ártalmas, sőt szükséges léssen, ha az következő generális diétán artikulus írassék erről es hit levele is kelljen egymás között, erdélyiek is abból hasonló képpen cselekedjenek.”¹⁸ Mielőtt bármiképpen is elemezni kívánnánk a fenti megállapítást, érdemes idézni a testamentumi rendelés vonatkozó részletét, igazolandó, hogy mennyire azonos szellemű gondolatokat tartalmaz: „Ezeknek utána, mint nemzetemnek, hazámnak igaz jóakarója, fordítom elmémet a közönséges állapotnak elrendezésére és abból is az tanácsomat, tetszésemet, igazán és jó lelkiismerérettel meghagyom s írom, szeretettel intvén, mind az erdélyi és magyarországi híveinket, az egymás között való szép egyezségre. Atyafiúi szeretetre az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lésszenek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket tőlük el ne taszítsák, tartsák ő atyjoknak, fiainak és ő véreknek, tagoknak.

Ha a fejedelemségek, amint szokott lenni, vagy Erdélyben vagy Magyarországon változnak, ömagok között a reszpublikák, az egyezséget a konföderáció szerént tartsák meg és az idő amit hoz, egymás javát örvendjék és egymás nyavalyáját fájlalják és mindenben oltalommal, segítséggel legyenek egymásnak, mert tudó dolog az, hogy a visszavonással nagy birodalmak is elromlanak, viszontag, az egyezséggel kicsinyek is nagyra nevednek.”¹⁹

A fenti idézetekből kiderül, hogy Bocskai a két ország egymáshoz való viszonyát egyfajta rendi konföderációban képzelte el, ahol a nemzetrészek szoros kapcsolatot tartanak egymással, még akkor is, ha más-más uralkodó alá tartoznak. Erre a határokon túlnyúló konföderációra találunk példát pár év múlva Báthory Gábor uralma idején.

A hetedik pontban megkérdezi Bocskai a rendeket, hogy azonnal letegye-e a felkelés alatt viselt magyarországi és erdélyi fejedelmi címét, s felvegye-e a II. Rudolftól nyert újat, amelyben a régi erdélyi fejedelmi cím a Német-római

¹⁸ Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 11. lábjegyzetet; a generális diéta alatt az 1607-re tervezett, de elmaradt országgyűlés értendő.

¹⁹ Bocskai István: *Az 1606. esztendőben történt Bocskai István magyar- és erdélyországi fejedelemnek testamentumi rendelése*. Tarnóc Márton (1979, szerk.) *Magyar gondolkodók. 17. század* Gondolat Kiadó. Budapest, 9.

Birodalmi hercegi címmel kiegészítve szerepel: „*Princ:[ipem] Sact:[i] Rom:[ani] Imperii Transilvaniae[que] ... Partium Regni Hungariae Dominum et Siculorum Comitem apelláltanak (= neveznek).*”²⁰ Mint a testamentumi rendelésből látjuk, Bocskai a halála előtt továbbra is a régi, a magyar rendek által adományozott címzését tartotta meg: „*Én Bocskay István, Istennek kegyelmességéből Magyarországnak és Erdélynek fejedelme, székelyeknek ispánja.*”²¹

A nyolcadik pont arra szólítja fel a rendeket, hogy ne sajnálják a költségeiket, és küldjenek minél több képviselőt a következő pozsonyi általános országgyűlésre, hogy számarányukkal és szavazataikkal biztosíthassák a kivívott eredmények törvényes megtartását.

A kilencedik pont szintén a most tárgyalt kérdéskört érinti. Ez az egyetlen rész, ahol némi ellentmondás fedezhető fel a bécsi béke szelleme, illetve Bocskai értelmezése között. A Bocskai kielégítését tartalmazó külön bekezdés harmadik paragrafusa egyértelműen szól arról, hogy az alább idézett területek, várak és megyék csak Bocskai egyenes- és fiúági örökösödés útján maradhatnak a fejedelmi család kezén, tehát a területeket érintő királyi adományok jelen esetben csak élete időtartamára voltak „örökösnek” tekinthetők.²² „*Az erdélyi fejedelemség minthogy az nemes országnak egyenlő értelemből mostan Tiszáig és régtől fogván Tokajhoz tartozó minden jószágokkal Bereg vármegyének egészen az Tisza túl és innet való részével, és ezeken belől Szabolcs, Ugocsa és Szatmár vármegyékkel megöregbítettett és oda szakasztatott, és császártúl ő felségétől úgy mint Magyarország koronás királyától örögben (= örökben), minden királyi igazsággal, hittel adott diplomával nekünk adatott, kívánjuk az nemes országtól, hogy megemlékezzen ennek előtte ezen dolgokról ő felségének mellettünk való törökedéséről, most is azoknak az részeknek örögben oda szakadását ott fenn az generális gyűlésben artikulusban írassák, és oda adatni konfirmálják.*”²³ Hogy erről a dologról Mátyás főhercegnek más volt a véleménye, mutatja egy intézkedés, miszerint Bocskai elhunytá után azonnal utasította az embereit, hogy ne csak a béke szerint visszazálló magyarországi területeket, hanem a Bocskai magtalan halála után visszajáró adományokat, úgymint Ugocsa, Bereg, Szabolcs, Szatmár megyéket, Kálló, Szatmár és Tokaj várakat, az utóbbit minden tartozékkal, Tarcál, Bodrogkeresztúr és Olaszliszka mezővárosokat is csatolják vissza.²⁴

²⁰ Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 12. lábjegyzetet.

²¹ Bocskai István (1979): 9.

²² Kolosváry Sándor–Dr. Óvári Kelemen–Dr. Márkus Dezső (1899, szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1526–1608. évi törvénycikkek.* Budapest, 971.

²³ Az idézett szöveg őrzéshelyére és kiadásaira lásd a 12. lábjegyzetet. A testamentumban ekképpen szól a fejedelem a béke utáni helyzetről: „*Az magyarországi állapotot arra hagyjuk, hogy, mint császár őfelségével végeztünk vagyon, asszerént minden foglyok exequaltassanak (kiadassanak), és a szent békesség, kit egyszer véghezvittünk, fel ne bomoljon, sőt megerősítették.*” Bocskai István (1979): 14.

²⁴ MOE XII. 693.

Az utolsó pont a nádorválasztásról szól, amely biztosítja a király fennhatósága alá kerülő megyékben az eredmények megmaradását, s felhívja a rendeket, hogy a várakba és a tisztségekbe magyarokat helyezzenek.

Mindezek alapján a fenti kérdésre vonatkozóan megállapítható, hogy Bocskai István mind a fejedelmi előterjesztésében, mind a testamentumi rendelkezésében érvényesnek tartotta a bécsi és a zsitvatoroki békék rendelkezéseit. Ha nem is volt megelégedve a bécsi béke minden pontjával, azokat azonban békés tárgyalás útján, illetve a tervezett pozsonyi országgyűlésen kívánta rendeztetni. A fentiek alapján leszögezhető, hogy *csak az erdélyi fejedelemségre* nézve rendelkezhetett, illetve kérhette a végrendeletében a választottja, Homonnai elfogadását. Egy magyarországi fejedelemség kérdése ilyen körülmények között fel sem merülhetett. A fenti vizsgálat alapján még egy megállapítást tehetünk: Bocskai testamentumi rendelkezése hitelességével szemben nem merülhet fel semmilyen gyanú.

Az országgyűlés nem rendelkezett törvényszerűen Bocskai István utódlásáról, de mint Nyáry Pál Illésházynek küldött leveléből megtudjuk, mind Nyáryt, mind Homonnait gubernátornak jelölték ki, ha a fejedelem halála elérkeznék. Az egyiket a magyarországi részekre, a másikat pedig Erdélybe. Ez a megjegyzés különösen azért érdekes, mert Rákóczi Zsigmond már egy jó éve irányította gubernátorként a fejedelemség belső ügyeit. Az okmányból azt is megtudjuk, hogy akkor, amikor Bocskai elhunyt, Homonnai nem volt Kassán, hanem a hajdúk leszállítását, tehát lefegyverzését és letelepítését intézte. A levél utószavából, amely a fejedelem halálának közvetlen leírását is tartalmazza, megtudjuk, hogy már 4000 hajdút le is szereltek, de ennek további költségeit mind Bécsből várták. Hogy a fejedelem udvarában, Kassán tartózkodó méltóságok között már nyíltan beszéltek arról, hogy Bocskai halála után nem kellene folytatni az eddigi Habsburgokkal szembeni békülékeny politikát, azt kikövetkeztethetjük Nyáry szavaiból, aki többször is biztosította Illésházyt, hogy *„én Kassát és a földet így megoltalmazom, császár urunktól el nem szakad; ha valami pénzzel értetnének, ha ki mit akarna is, tudnánk mihez nyúlni. Hova hamarabb lehet, adja értékére ezt Mátyás herczeg urunknak: én ezt az földet halálommal is megtartom ő felségének; semmi kétsége ne legyen benne; ...”*.²⁵ Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a hajdúk leszállítását csak császári segélypénzből lehetett fedezni. Korábban Bocskai István is a Bécsből jövő pénzt és a posztót kívánta szétosztani a seregnek, hogy haza küldhesse őket.²⁶

Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy Báthory Gábor személye az 1606. év végén született iratanyagban nem fordul elő, ekkor – úgy tűnik – semmilyen különösebb terve nem volt Bocskainak vele.

²⁵ MOE XII. 755-756.

²⁶ MOL MKA E 196 Archivum Familiae Thurzó 18. cs. Fasc. 90. fol. 61r.

**

A tanulmány elején Szilágyi Sándor két idézete kapcsán azt a kérdést tettem fel, hogy Bocskai ténylegesen kijárta-e még életében Homonnai Bálint szultáni megerősítését. Mivel előbb tisztázni kellett, hogy mikortól merülhet fel egyáltalán az örökösödés kérdése, illetve azt, hogy voltaképpen milyen politikai/területi egység átörökítéséről is lehetett szó, ezek megválaszolása után vissza kívánok térni erre az első felvetésre.

Mindenekelőtt némi korrekcióra van szükség. Szilágyi Sándor, akit e sorok írója a 19. század egyik legjelentősebb forrásközlőjének és történészének tart, ebben az esetben félreértette az általa kiadott okmányokat. Hozzá kell tenni – s nem Szilágyi védelmében, aki hatalmas szakmai munkásságával igazán nem szorul rá a mentegetésre –, hogy nem véletlenül. Az okmányok, melyeket alább érinteni fogok, tartalmazznak olyan – a diplomáciában megszokott – csúsztatásokat, amelyeknek az a célja, hogy befolyásolják a politikai döntéshozók lépéseit. Úgy is mondhatnánk, hogy a 19. századi kiváló történész beleesett a 17. század elején ásott diplomáciai verembe. Az okmányok elemzése előtt célravezetőnek tűnik leszögezni, hogy az alább ismertetett források nem azt mondják, hogy Homonnai Bálint még Bocskai életében megkapta a szultáni megerősítést, hanem azt, hogy Bocskai kapott egy olyan ahdnámét, amelyben megnevezték a későbbi örököst. Mint látni fogjuk, még ez a kijelentés is alapos gyanúra ad okot. A Homonnai támogatását vállaló magyar urak és a törökök együttműködésének mikéntje csak alapos forráselemzéssel fejthető fel.

A fejedelem halála után végrendeletét három udvari emberének, Alvinci Péter udvari papnak, híres protestáns prédikátornak, Örvendi Pál tanácsosnak és kincstartónak, s Péchi Simonnak, a titkárnak kellett végrehajtani. Tulajdonképpen ezek az urak alkották a Homonnai uralmát támogatók vezető erejét. A fejedelem halála után valószínű lázas előkészületek folytak, mert az újév második napjára keltezve már kimentek a halálesetet bejelentő levelek. Ezek közül a témánkra nézve különösen fontos az, hogy azonnal tájékoztatták a török méltóságokat, különösen a Belgrádban telelő Kujudzsu Murád nagyvezírt és a Portát is. A szultáni udvarban Kőrösi István volt az állandó követ, akihez Dobay Tamás vitte el a fejedelem halálhírét és a testamentumos urak leveleit. Sajnos a teljes iratanyag nincs meg, az az egyetlen levél, amely fennmaradt azonban arra utal, hogy rendkívül titkosan kezelték Bocskai végakarátát. Mielőtt bármilyen okmányt felbonthatott és elolvashatott volna a követ, le kellett tenni az esküt, hogy aszerint jár el, amint az a halott uruk utolsó rendelkezése és testamentuma szerint áll. A kérés szokatlan voltát érezhették Alvinci Péterék is, hiszen utaltak arra, hogy másoknak is le kellett tenni előbb az esküt a fejedelem kívánságának teljesítésére, mielőtt megtudhatták, hogy miről is van szó benne. *„Mi reánk pedig öfelségétől felette nagy és erős kötél alatt bízott, tudjuk hogy kegyelmed is igaz magyar és hazája szerető, az mi kegyelmes urunknak pedig nemcsak éle-*

tében, hanem holta után is hagyományának is jó őrzője. Itt sem bízhattuk az dolgot Dobay Tamásra különben, sőt meg sem akartuk neki jelenteni, hogy addig ki ne tudódhassék, hanem azon esküztük (= eskettük) meg, hogy valami az levelekben lésson, és ott kegyelmeddel megérts, abban tehetsége szerint híven és igazán eljár, szolgál, titokban is tartja, valameddig titok dolog vagyon. Addig meg nem adhatja, sem semmiről nem traktálhat, hanem elsőbben arra, az mit levelekben talál mint őfelségének utolsó diszpozícióját és testamentumát, kegyelmed teljes tehetségével segíti, és az mely követséget az levelek által Dobay Tamással együtt most mi kegyelmedre bízunk, abban híven, igazán és szorgalmatosan eljár, melyre kegyelmed tisztí és mostani hivatalja szerint köteles, hogy ez szerint cselekedjék. Egész nemzetünk javára penig magátul kellene reá menni. Más az, hogy mikor ezt az dolgot az más levelünkből fundamentumig meg érts, egy szava sem lésson, hogy kegyelmed nem javallaná, mert ezt Isten így rendelte és véghez kell menni. Az dolognak penig erős és bizonyos rációit az másik levelünkből meg értheti bővebben, de azt mint hogy hüttel való kötelesség nélkül meg nem jelenthettük. Ez levelünk csak arra való, hogy először amire mi itt kötelesek vagyunk, kegyelmed is azonra hüttel legyen köteles, mert az uraknak jobb részek noha nem értik az dolgot /14r./ tudván őfelségét, hogy igaz magyar és hazája szerető ember volt, inkább mind megesküdtek. Kegyelmed is higgyen mi nekünk, Isten velünk lévén mindnyájunkkal bizony nem kicsiny előmenetelére lésson kegyelmednek, melyben nekünk is módunk vagyon és lésson. És csak az más levelünket meg olvassa és hiti letétele után mindjárt jobb reménységben lehet.”²⁷

Hogy mire is kellett megesküdni a követnek, pontosan nem tudjuk, hiszen erre vonatkozó okmány nem maradt fenn. A magyar követség azonban betért Belgrádba is, ahol átadta a nagyvezírnek szóló leveleket. Valószínű, hogy velük volt egy török követ is, akiről Nyáry Pál is megemlékezett levelében.²⁸ A nagyvezír ekkor egy nagyon részletes jelentést készített a szultán számára, amelyet az Isztambulban állomásozó kajmakám, (a nagyvezír helyettese) felterjesztés formára (telhísz) átszerkesztett,²⁹ majd benyújtott a Portán. Az okmány egy rövid kíséreléssel együtt bekerült a szultán elé, amelyre személyesen vezette rá a nagyúr a rövid megjegyzéseit. Mivel a nagyvezír elsősorban a Kassáról jövő magyaroktól informálódhatott, az onnan származó rendezési tervet kellett továbbadnia Isztambul felé. Csakhogy, amint látni fogjuk, a fentiekben bemutatott, Erdélyt Homonnainak szánó elképzelés némiképpen módosult a török, s esetleg a testamentumos urak titkos együttműködésének megfelelően. Az alábbiakban az okmányból bő idézeteket fogok kiemelni, s elemezni. A nagyvezír (illetve a

²⁷ MOL. P. 147. K. Papp Miklós Gyűjteménye. 8. cs. fol. 14. A dátum tévesen: Cassoviae die 2 mensis Januarius Anno Domini 1606.) Torma Károly (1867, kiad.) *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez. Magyar Történelmi Tár 13.* 93–95. (A kiadó szerint ez egy másolat, véleményem szerint az eredeti példány.)

²⁸ MOE XII. 756.

²⁹ BOA A.AMD (1017) 1/6. (A telhísz kíséreléssel.)

kajmakám) tudatta a szolgájával, hogy Alvinci Péter, Örvendi Pál és Péchi Simon bejelentette Bocskai István halálát. Az okmány Homonnai hatalomra kerülése mellett egy sor egyéb fontos ügyről is beszámol, most azonban csak azokra az eseményekre térek ki, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a témánkkal. *„Mivel a nagyúri szerződéslevélben (ahdnâme-i hümayûnda) az áll, hogy utána az legyen a király, akit ő megnevez, ezért [Bocskai] még az életében azért könyörgött a boldogságos padisahnak, az elhunyt Dervis pasának³⁰ és nekem is, hogy a helyére királlyá tehesse az [ön] Homonnai Bálint nevű szolgáját, aki az erdélyi urak előkelői közül való, s akinek ismert hűsége és boldogságod iránti szolgálata, a rájákat (= alattvalókat) is védelmezi, illetve hasznos és neves személy.*

Korábban, miközben az isteni segítséggel kísért hadjárat alatt a Habsburg megbízottakkal a béke megkötése körüli ügyekben fáradoztam, a nevezett Bocskait egy közeli embere megmérgezte, s mivel tudta, hogy ebből nem fog megmenekülni, egy olyan nemes parancsot kért tőlünk, hogy az legyen az utóda, akit ő akar, amit óhaja szerint ki is állítottunk.”³¹

Bár nagyon izgalmas lenne a szövegben is megfogalmazott vádra, Bocskai István állítólagos megmérgeztetésére is reagálni, de mivel nem tartozik a témánkhoz, eltekintek tőle. A szöveg többi eleme Homonnai megerősítésével foglalkozik. Megtudjuk, hogy a nagyvezír az örökösödés jogi alapját a Bocskainak 1605-ben kiállított szultáni szerződéslevél ez irányú rendelkezésében látta. Nagyon érdekes vélekedés az, hogy Bocskai még a halála előtt, de már a mérgezése tudatában, pontosabban akkor, amikor már nem volt reménye a felgyógyulására, *„nemes parancsot”* kért azért, hogy kinevezhesse az örökösét. Tulajdonképpen ezt a lépést elképzelhetőnek is tarthatnánk, – nem is zárható ki teljesen, hogy a fejedelem még halála előtt ilyen megerősítést kért – , azonban például a már idézett levél, amelyet Rákóczi Zsigmond kapott a nagyvezírtől, ellentmond ennek, hiszen ebben nincs szó az örökösödről, csak annyi található, hogy az legyen a király, akit az ország választ. Természetesen az is magyarázat lehetett, hogy a nagyvezír nem akarta idejekorán tájékoztatni az erdélyieket arról, hogy Bocskai a fejedelem-jelöltjével felrúgta a szabad választás lehetőségét.³²

A nagyvezíri telhíszből való következő idézet a törökök intézkedéseiről szól, s arra utal, hogy a datálatlan okmány legalább három héttel a fejedelem halála után íródott: *„Hogy megfelelő választ adjunk szolgálid azon vélekedésére, miszerint 'a velünk tartók (ortalık) és a lázadók már*

³⁰ A volt nagyvezír Dervis Mehmed pasa, akit 1606. december 9-én végeztek ki Isztambulban. DANIŞMEND, İsmail Hâmi: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. III. İstanbul, 1972. 247–248.

³¹ BOA A. AMD (1017) 1/5. (İstanbul); Mai török betűs kiadása román fordítással: Gemil, Tahsin (1984) *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomanc în documente turcești (1601–1712)*. Bucureşti, 113–114.

Az irat felett a szultán saját kezű megjegyzése: *ma'lûm oldı* (tudomásul vétetett).

³² TMÁOT I.: 68–71.

lábra kaptak, a legjobb, ha sürgősen előkészületeket kezdünk', s hogy késlekedést ne szenvedjünk, az említett Homonnai Bálintot – Bocskai király testamentuma alapján, s azért, mert az előjárók (ihtiyârlar) is alkalmasnak látták és elfogadták királynak, s mert a korábban kiállított szerződéslevél értelmében ezt kérelmezték – erdélyi fejedelemnek és magyar királynak neveztem ki. Megíratuk a nemes megerősítő diplomát és a nagyúri (szultáni) levelet, s azért, hogy a nevezettet helyére kísérje és magyar királynak beiktassa, elküldtük a magas székhely kapucsi basijai közül való Belgrádban tartózkodó Musztafa agát."³³

A nagyvezír nem engedett semmit sem a véletlenre bízni, hanem még mielőtt a magyar követség megtette volna az utat a Portára, a határmenti török méltóságokkal egyeztetve a szultán nevében ki is nevezte Homonnait királynak, és a beiktató levéllel elküldte Musztafa kapidzsi basát Erdélybe. A magyar történetírásban ismert az a tragikus sors, amely az említett Musztafának kijutott. Most csak utalok rá, hogy a nagyvezír hamarosan kivégeztette, mert a Homonnainak járó fejedelmi jelvényeket nem a címzettnak, hanem az időközben erdélyi vajdává választott Rákóczi Zsigmondnak adta át.³⁴

Feltűnő, hogy a nagyvezír milyen alapon is helyezte Homonnait Bocskai örökségébe: nem mint fejedelmet, hanem mint *királyt* említi a török levél. Könnyen rövidre zárhatnánk elmélkedésünket azzal, hogy a magyar uralkodói címhasználatban járatlan török pasa kedve szerint titulálta támogatottját. Azonban Kujudzsu Murád egyik nagyon fontos magyar nyelvű levele, amelyet már 1607. február 22.-e, tehát Rákóczi Zsigmond erdélyi vajdai megválasztása után írt, bizonyítja, hogy pontosan tisztában volt a címeikkel, s nem véletlenül említette Homonnai királyi kinevezését.³⁵

A levél tartalmának futólagos áttekintése több kérdésünkre választ ad. A nagyvezír először is megtámadta az erdélyiektől állandóan hangoztatott jogot, amelyet még I. Szülejmán szultán I. János királlyal kötött megállapodásához vezettek vissza, miszerint a régi szultánok ahdnáméi, szerződéslevelei alapján szabadon választhatnak fejedelmet. Murád pasa szerint az erdélyiek azzal, hogy fegyvert fogtak a Porta ellen, felbontották a régi megállapodás alapját. Az új politikai viszonyt Bocskai István fellépése teremtette meg, akit elismert a szultán, és „sok szolgálatjáért az hatalmas császár előtt való becsületiért, az magyarországi királyságra, és az erdélyi fejedelemségre koronával idvezlötte, zász-

³³ Lásd a 31. lábjegyzetet.

³⁴ Szilágyi Sándor (1867): *Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai.* 233., TMAOT I.: 68.

³⁵ Az okmány kéziratban is több helyen megtalálható másolatban: MOL R. 298. Erdélyi iratok 1. tétel Erdélyi török diplomáciai leveleskönyv. c. sorozat 1544–1660. fol. 21–22.; MOL R. 147. K. Papp Miklós gyűjteménye 8. cs. (1601–1670) fol. 21–33. (Több példányban); Kiadása: TMAOT I.: 68–71.

lójával, botjával egyetemben ...”. Az Oszmán házzal olyan megállapodást kötött a magyar fejedelem, hogy „*az hatalmas császár is hűséges szolgálatát vévén, viszont azt fogadta, hogy minden kincsivel, hadával, szükségének idején megsegíti, nem hagyja, sőt, mikor az hatalmas császár képe (= a hadak parancsnoka, vagyis törökül szerdár) az királyságra megkoronázta, oly végzésünk volt véle, hogy valakit ő maga helyett utána királyságra választana, hadna, az korona annak kezénél maradna, ki szintén olyan hűségesen szolgálna az hatalmas császárnak, mint szinte maga. Mely dologról Bocskai István király közt és az mi boldog emlékezetű Istenben nyugodott Mehmet pasa atyánkfia közt hitlevél is költ. Az én szerdárságom elején is, levéllel s hittel kötöttük, ezt megerősítettük, az hatalmas császárnak is értésére adván, kegyelmes választétele volt, hogy ha valakit hadna helyébe, az lenne király. Annak pedig testamentoma szerint az királyság Homonnai Bálintnak hagyatott. Mi is ezt az hatalmas császárnak értésére adván, hogy Homonnai Bálintnak, mivel ez botot, zászlót, szablyát és az császári öltözetet megküldtük, az hatalmas császár tőlünk jó néven vévén, helyén hagyta.*”³⁶ A levél azzal folytatódik, hogy a szultán által újabban küldött beiktató jelvények Murád pasánál vannak. Később még visszatér Bocskai végrendeletére, melyet a szultán rendelete szerint is be kell tartani, majd visszább lépve a követelésekkel, azt kéri, hogy Rákóczi Zsigmond és Homonnai osszák meg a hatalmat maguk között: „*... és Homonnai Bálinttal úgy végezzetek, hogy ő mint szintén az előbbi fejedelem magyarországi király lévén, nagyságod is erdélyi gubernátor, az hatalmas császárnak így szolgáljatok. Reménlem, hogy ő is ez szerént kész cselekedni: mivelhogy az királyság s székes helye az hatalmas császárhoz újjólag hajlott Magyarországon vagyon, ezt pedig voltaképpen egynehányszor megírtuk nagyságodnak.*”³⁷ A levél végén szinte kéri Rákóczit, hogy mindegy neki, ki marad végül is fejedelem, csak ne törjön ki háború a hatalmi rivalizálás miatt. Legvégül azonban mégis visszatér az előbbi véleményére, hogy Bocskai István végső rendelkezését be nem tartani maga a szultán előtt sem kívánatos.

Ennél a pontnál nagyon sajnálom, hogy a most idézett okmánynak nem sikerült a török eredetijét felkutatni, hiszen a terminológiák használatához a legjobb az eredeti szöveg lenne. A levél tartalma azonban több mindent – mint fentebb jeleztem – megmagyaráz. A nagyvezír mind a fenti telhíszében megfogalmazza, mind a Rákóczi Zsigmondnak szóló magyar nyelvű levelében világosan elkülöníti a Kassa központtal kialakult, Habsburgoktól elszakadt Magyarországot az erdélyi fejedelemségtől, ahol Bocskai Istvánt királynak tekintették.

A nagyvezír levelének további elemzése adalékot szolgáltat Homonnai állítólagos, még Bocskai életében bekövetkezett megerősítéséről is. Biztosra veszem, hogy Szilágyi Sándort nagyrészt ennek az okmánynak a tartalma készítette arra, hogy azt feltételezze: Homonnai még 1606 december vége előtt megkapta a

³⁶ Az idézett levél őrzéshelyére és kiadására lásd a 35. lábjegyzetet.

³⁷ Az idézett levél őrzéshelyére és kiadására lásd a 35. lábjegyzetet.

szultáni ahdnámét. Mint fentebb láttuk, ennek a gondolatnak nincs alapja, figyelmesen olvasva Murád nagyvezír nem ezt mondja:

1. Bocskai kiérdemelte a szultántól a magyar királyságot és az erdélyi fejedelemséget, s ezekben a méltóságokban koronázás útján is megerősítették.
2. Amikor megkoronázták, akkor olyan megállapodást kötöttek vele, hogy őt követően az lesz a király, akit kijelöl. Erről „*hitlevél is költ*” az akkori nagyvezír, Lala Mehmed és Bocskai között.
3. Ezt a megállapodást Kujudzsu Murád nagyvezír is megerősítette szerdársága elején, s a szultán is helyben hagyta.
4. A nagyvezír kinevezte Homonnait a fentiekből adódóan, mely lépést a szultán is elfogadta.

A magyar történeti szakirodalom úgy foglal állást Bocskai koronázása ügyében, hogy ha meg is történt, a fejedelem nem mint uralkodói jelvényt, hanem csak ajándékot látott benne. Ez a vélekedés elsősorban a fejedelmet a nagyvezíri sátorba is elkísérő Bocatius leírása alapján terjedt el.³⁸ A török források természetesen mind koronázásról szólnak, s ugyanezt találjuk Bocskai testamentumi rendelésében is: „*annakutánna csakhamar a két hatalmas császárok közül az egyik, a török, meg is koronázott, másik, ezen fejedelemségben konfirmálván (= az erdélyi fejedelemségben megerősítvén) az imperiumi fejedelmek közébe vett.*”³⁹ Bennünket most nem is ez érdekel a legjobban, hanem az, hogy milyen „*hitlevél*” született Bocskai és Lala Mehmed nagyvezír között. Bocskai szultáni szerződéslevele kiadásakor folytatott vizsgálataim arra vezettek, hogy a szultáni szerződéslevelet nem a rákosi találkozón 1605. november 11-én adták át, hanem – mint az okmány korabeli magyar fordítása is mondja – 1605. október 28.-án Sárospatakon.⁴⁰ Részben azonban igaza van Murád nagyvezírnek is, hiszen egy hűségnyilatkozat valóban született a találkozó alatt, vagy után, amelyben Bocskai megígérte a háború folyamán elfoglalt két török szandzsákközpont, Lippa és Jenő visszaadását. Ebben azonban egy szó sincs sem a hatalom örökléséről, sem Homonnai Bálintról.⁴¹

Az ahdnámé megérkezéséről Bocskai 1605 novemberében írt a szultánnak, amely levelét törökre fordítva megőrizték Isztambulban: „*Egy két nappal korábban megérkezett Kassára Uzun írnok, a [szultán] szolgája, a boldogságos padisahunk részéről elfogadott szerződéslevelekkel, aki azért jött, hogy ezen szolgáját [Bocskait] karddal, kaftánnal és díszruhával felöltöztesse. Ezen szolgája*

³⁸ Csonka–Szakály (1988): 83.

³⁹ Bocskai István (1979): 11.

⁴⁰ Papp Sándor (2003): *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 129.; Papp Sándor (2001):130.

⁴¹ R. 298. Erdélyi iratok 1. tétel Erdélyi török diplomáciai leveleskönyv. c. sorozat 1544–1660. fol. 23r.; Szilágyi Sándor (1867):47–48, Csonka–Szakály (1988) 183–185.

[*Uzun Mehmed*] iránt különleges figyelmet fordítunk.⁴² Ennek az esetben a kapcsán született egy másik szultáni dokumentum is,⁴³ amelyet a fejedelmi jelvények kísérőjeként küldtek a Portáról, s természetesen semmit sem szolt a hatalom örökítéséről.

Érdeemes beletekinteni a Bocskainak 1605-ben átadott szultáni szerződéslevelbe (*ahdnáme-i hümayún*) is, hiszen mind a fentebb elemzett telhisz, vagyis a szultánnak átadott felterjesztés, mind pedig a nagyvezír most tárgyalt szövege erre hivatkozik. Meglepő, hogy sem a szerződéslevel szövegének török példányai, sem pedig a legteljesebb változat, a magyar nyelvű fordítása *sem szól* arról, hogy Bocskai bárkit kijelölhet az utódjának. Az *ahdnáme* csak az erdélyi vajdák esetében bevett fordulattal él azzal a megszorítással, hogy a testvérek közötti öröklést kihagyva, csak az egyenes ágon, apáról fiúra szállót tekintí érvényesnek: „*az említett erdélyi fejedelemséget és magyar királyságot az ismertetett módon nektek, s utánatok fiatoknak, utána pedig annak adjuk, akit az ország választ, de az a személy őszinte és az udvarunk iránt hű legyen, ...*”⁴⁴

⁴² Orhonlu, Cengiz: *Osmanlı Tarihine Áid Belgeler Telhisler (1597–1607)*. İstanbul, 1970. 119–120. Nr.: 153.; Dávid Géza–Fodor Pál (1983) *Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. Hadtörténelmi Közlemények* 30 sz. 467., Utal rá: Bethlen, Wolffgangi de (1782): *Historia de Rebus Transsylvanicis*. VI. Sibinii, 387.

⁴³ BOA Mühimme .defterleri 77. Nr. 181. 40., dátuma evâhiri Cemâziyü l-âhir 1014 (1605. 11. 1–11.); Papp Sándor (2003):288–290. (Német fordítással.)

⁴⁴ „*ve zikr olunan Erdel hükümeti ve Macâr krállığı vech-i meşrûh üzre size ve sizden soñra oğlıñuza ve andan soñra memleket halkı kime murâd edinürler ise ol kimesne toğrı ve âsitânemiñze itâ'at u inkiyâd üzre ola añña verilüb*” 79–81. sor. Papp Sándor (2003): 259–266. A fenti kötetben megjelentettem 1540-tól 1605-ig a magyar királyok és erdélyi vajdák szultáni kinevezésekor keletkezett okmányokat eredeti nyelven, zömében törökül és német fordításban. Bocskai István 1606-os szultáni szerződéslevelének a példányai az alábbi jelzetek alatt bukkantak fel: 1. Re'isü l-küttâb Mustafa Efendi: *Inşâ'* (az itt szereplő kiállítás dátum: Muharrem 1014 (1605. 05. 19. – 06. 17.) Süleymaniye Kütüphanesi (Es'ad Efendi Kütüphanesi), İstanbul Nr.: 895. fol. 70v–72v. 1.; 2. Destürü l-inşâ'i l-merhûmi Sarı 'Abdullâh Efendi Nr. 140. fol.: 275v–278r, Az itt szereplő dátum: *evâyl şehri Muharrem 1014*. (1605. 05. 19–28.) Österreichische Nationalbibliothek, Handschriften H.O. 167. Arab betűs szövegkiadása: Bernauer, Walter Friedrich Adolf, Dr (1857): *Sultân Ahmad's I. Bestallungs- und Vertrags-Urkunde für Gabriel Báthory von Somlyó, Fürsten von Siebenbürgen, vom Jahre 1608 der christlichen Zeitrechnung. Archiv für die Kunde österreichischer Geschichtsquellen. Wien 18 325–330.*; német fordítása Hammer-Purgstall Joseph von (1829): *Geschichte des Osmanischen Reiches*. IV. Pest, 663–666.; Ennek magyar fordítása: Thury József (1899) Bocskai István fölkelése. *Századok* 33 130–133.; 3. török nyelvű kiadása, némiképpen hiányos: Feridûn Ahmed Beg, *Mecmû'a-i münşe'âtü s-selâtîn*. II. İstanbul. 1275². 447–450. (Ennek dátuma hiányos: 1014 (1605); 4. Universitätsbibliothek Wrocław, Ms. Or. No. 1530. fol. 62b–69a. (Dátuma: *euuaili sehri Muharrem elharam bene erba assere ve elf* (1605. 05. 19–28.) kiadása: MAJDA, Tadeusz: *A turkish document in latin characters referring to Transylvania*. VII. CIÉPO Sempozyumu'ndan ayrıbasım. Ankara, 1994 Türk Tarih Kurumu 517–523.; 5. A végleges változat gyenge magyar fordításban. Ennek a változatnak nem került elő a török nyelvű szövege: Arhivele Naşionale ale României Cluj, Colecţia „Colegiul reformat” Cluj, Nr. 72. p. 121–131. Költ Zilhidcse hónapban az az Juliusban, Constantinápoly Anno 1013. a' Mahomede. (1605. 04. 20. – 05. 18.). Ebben ekképpem fogalmazták meg a fenti cikkelyt: „*Az Erdélyi Fejedelemséget, és a' Magyar Királyságot tinéktek és utánatok Fiatoknak, és*

A Bocskai „második” szultáni szerződésleveléről szóló tévhit természetesen nem alap nélkül való. Jelen sorok szerzője sem kivétel, aki az egyik tanulmányában korábban még feltételezte a Homonnai öröklését megerősítő ahdnâme létét.⁴⁵ Úgy vélem, hogy nem kis tudatosság érezhető a mögött, hogy a Homonnai hatalmi jogairól szóló török eredetű okmányok miként ferdítik el az igazságot. Eleinte csak megváltoztatták hivatkozásaikban érdekeiktől függően az 1605-ös török-magyar megállapodás vonatkozó részletét, később pedig határozottan egy másik szultáni szerződés kiállításának képzetét sugallták.

A Kujudzsu Murád által a szultán nevében Homonnai Bálint kinevezésére kiállított, majd Rákóczi Zsigmond nevére átírt szultáni végleges megerősítő diplomában (*berát-i hümmájún*) az áll, hogy a Bocskainak adott szerződéslevelében joga volt kijelölni az utódát (amit már fentebb is láttunk, hogy az így nem igaz), majd pedig, hogy Bocskai a neki adott felségjelvényeket még életében átadta Homonnainak, akit most oszmán részről is megerősítenek: „*Abban az ahdnámében, amelyet azért adtunk, hogy a nevezett István király után az legyen a király, akit ő kijelöl, [Homonnai] megnevezésre és feljegyzésre került.*”⁴⁶

A Homonnai megerősítésére küldött szultáni levél, amelyet a fentebb tárgyalt és idézett nagyvezíri jelentés alapján állítottak ki a Portán, nagyon határozottan utal egy olyan ahdnáméra, amelyben Homonnai neve szerepel: „*Az ahdnámében pedig, amely arról szólt, hogy utána az legyen a király, akit ő (Bocskai) kijelöl, megemlítették és feltüntették [Önt]. Mivel pedig alázatosan kérte és könyörgött, ezért az én nagyúri felségem részéről elfogadtuk Önt örökösének. [Bocskai] még életben volt, amikor a neki adományozott segítséget biztosító nagyúri zászlómat, a buzogánnyal együtt, amely [mindenki] óhajának tárgya, átadta Önnek.*”⁴⁷

annakutánna az ország Kedve és választása valakit akar, ha a' mi Császári Méltóságunknak, és az országnak is tarto hűségét meg tartya, és abban meg maradván meg örzi a' mi Császári méltóságunkhoz illik, hogj annak adgjuk, és azt meg tartyuk benne.” Kiadása: Mikó Imre (1856): Athnámék. Erdélyi Történelmi Adatok II. Kolozsvárt, 321–327.; Ennek szó szerinti újabb publikációja: Csonka–Szakály (1988, szerk.) 159–169.

⁴⁵ Papp Sándor (2001):132.

⁴⁶ „*ve mûmâ ileyh krâl İştvan gendüden sonra kimi dilerse krâl etmege verilen 'ahd-nâmede mestür u mukayyed olub*” Arhivele Naționale ale României, Direcția Jud. Brașov, România (ANR-Brașov) Arh. Bisericii Negre E. IV, 150.; Magyar fordítása: MOL R. 298. Erdélyi iratok 1. tétel Erdélyi török diplomáciai leveleskönyv. c. sorozat 1544–1660. fol. 15–16.; TMÁOT I. 65–68.

⁴⁷ „*gendüden-sonra kimi diler krâl olmasın 'ahd-nâmede mestür u mukayyed ve cenâb-i celâlet-me'âbımız câmbından istizân u isticâbet etdügi ecilden yerine sizi vasîyet ve hâl-i hayâtunda gendüye 'inâyet olunan sancak-i hümmâyûn-i nusret-makrûnumla mergûb topuzı size teslîm eyledügin bildürdiler*” Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (İstanbul) (TSMK) E. 1942. fol. 161b–162b. 16–19. sorok; Az okmányt a 19. századi török kiadásban alaposan modernizálták, s a magyar fordítása is ebből készült. (Feridûn. N, 1275² 468–469., Szilády Áron–Szilágyi Sándor (1868): 60–62.); Mivel Isztambulban sikerült egy korabeli okmánymásolatokat tartalmazó könyvben az eredeti szövegekre rábukkanni, ezt a változatot használtam a munkámban.

Hasonló megfogalmazást találunk az Alvinci Péternek és a végrendeletet kezelő társainak kiállított okmányban is, csak még nyomatékosabban fogalmaz a szöveg: „*a messiási nemzet előkelőinek kiválasztottját, [Homonnait] – érjen jó véget – már a korábban kiállított nagyúri ahdnámében is úgy, mint az említett [Bocskai] utáni királyt tüntették fel és említették meg, s [Bocskai is] úgy végrendelkezett, hogy a maga helyén ő legyen a király. Egy korábban küldött nagyúri levelelen keresztül bizonyos volt, hogy a fenti ügyre vonatkozóan nemes beleegyezésemet megadom.*”⁴⁸

Ugyanilyen szellemben keletkezett 1607. március 9. körül Murád pasa levele Mátyás főherceghez, amelyben szintén az szerepel, hogy a szultáni ahdnámé alapján bárkit kijelölhet utódának: „*Korábban a boldogságos és felséges padisahunk öfelsege iránt engedelmessége és alázatossága alapján hűséget mutató magyar váli (= kormányzó, nem írja, hogy király, mert diplomáciailag rosszul nézett volna ki Mátyás főherceg előtt magyar király emlegetni a békekötés idején!) és erdélyi fejedelem, Bocskai István még életben volt, amikor a padisahunktól egy nagyúri szerződéslevelet kapott arra nézve, hogy utána bárkit is szeretne a helyére a fejedelemségbe helyezni, az legyen a helyére kinevezve. Még mielőtt elhagyta volna ezt a világot ezen ahdnámé alapján korábban neki adományozott és ajándékozott koronát (korónayi) nemes zászlóval és buzogánnyal együtt még életében Homonnai Bálintnak adta. A testamentumi rendelését elküldte hozzánk, és örökségként a kormányzást is a korábban átadott ahdnámé alapján Homonnai Bálintra hagyta.*”

Ebben a levélben is könnyen nyomára bukkanhatunk a csúsztatásnak, hiszen a fenti adatokból, különösen a telhíszből tudjuk, hogy a szultán csak a nagyvezír tájékoztatása után tudott Bocskai szándékáról.⁴⁹

Ezek a fenti idézetek természetesen magukban ellentmondanak annak, hogy Bocskainak lett volna egy másik magállapodása, amelyben Homonnairól szó esett volna. Mind a török félnek, mind a magyarnak tulajdonképpen egy olyan nem valós török-magyar megállapodás létének bizonyítása volt a célja, amellyel igazolni lehet Homonnai Bálint trónkövetelését, még akkor is, ha a valós szultáni szerződéslevél alapján – mivel nem volt vérszerinti, egyenes ági leszármazott – nem örökölhette volna a trónt. Ezekkel a félrevezető megfogalmazásokkal ott akartak nem létező jogi garanciákra utalni, ahol erre nem volt

⁴⁸ „*mukaddemâ verilen ‘ahd-nâmede müşârün ileyhden sonra krâl olması mestûr u mukayyed olan iftihârü l-ümerâ’i fi milletî l-mesîhiye [Homôn-nâyî] hutimet ‘avâkibuhu bi-l hayr gendü yerine krâl olasin ve vasîyet eyledügin ve mukaddemâdan husûs-i mezbûre nâme-i hümayûnumla izn-i şerîfîm makarren oldugün yazmışız*” TSMK E. 1942. fol. 162b–163a. 11–14. sor. FERÎDÛN, 1275² 469., TMAÓT I. 62–63.

⁴⁹ Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkische Urkunden 1607. 03. 19. - 29. (1015. zilkâde 20–29.) 3–5. sor. Az okmány török nyelvű kiadására lásd: Papp Sándor: *Macar ve Erdel Kralı Olan Bocskai'nin Halifeleri (Tahdil Edilen Bir Berat-i hümayun)*. CIÉPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri. (18–22. Eylül 2000, Çeşme) Ankara, 2004. 557–580. Türk Tarih Kurumu

valós lehetőség. Bár nem tudjuk, hogy mikor döntötte el végérvényesen a fejedelem, hogy Homonnai Bálint kövesse az erdélyi trónon, a rendeknek megfogalmazott ajánlás mégsem hamisítással került a testamentumi rendelésbe. A végső döntést azonban nem előzhette meg egy hosszabb diplomáciai előkészítés, ezért kellett utólag úgy fogalmazni a török méltóságoknak, mintha az erre vonatkozó garanciák a magyar-török szerződésokmányban, s más hivatalos levelekben is fellelhetők lennének.

Zárszó

Bocskai István temetését uralkodónak kijáró módon készítették elő, több ezer fősgyászoló követte az 1607. február elsején Kassáról induló koporsót. A testamentumos urak arra kérték a nagyvezírt, hogy járjon közben, hogy a moldvai és havasalföldi vajdák, a lengyel király előkelő urakat küldjenek a temetésre, akik jelen lesznek a meghalt *magyar király* végtisztességén.⁵⁰ Az erdélyiek jogosan érezték, hogy az országba érkező hadseregnek sem kevés 5000 főnyi felfegyverzett kísérő elegendő erőt jelenthet arra, hogy Homonnai kieroszakolja erdélyi vajdává választását. Hosszabb levélváltás után elérték, hogy a nagyszámú fegyveres visszaforduljon, s csak a kísérő előkelők lépjenek Erdély földjére. A szorításból szabaduló erdélyi rendek azonban összefogtak, és megválasztották korábbi kormányzójukat, Rákóczi Zsigmondot fejedelemmé. A temetés békésen és uralkodónak kijáróan ment végbe, de a felszín alatt komoly erők gyülekeztek az örökség megszerzésére.

⁵⁰ BOA A.AMD (1017) 1/5. (Istanbul)